

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2022.2>**Л. К. Байрачна**

кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-0249-8207

А. А. Могильна

студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-2756-7213

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У статті наведений детальний аналіз теоретичних аспектів конституційно-правової відповідальності в Україні та зосереджено увагу на конституційно-правовій відповідальності фізичних осіб, адже норми, що її регулюють, наразі розпорошені по всій системі чинного законодавства України.

Конституційно-правова відповідальність вже активно реалізується у країнах ЄС, але вітчизняні дослідники звернули на неї увагу лише після проголошення Україною курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, що знайшла офіційне підтвердження у Преамбулі Конституції України [1].

Необхідність впровадження даного виду юридичної відповідальності в Україні зумовлена положеннями нашої Конституції, що проголосили Україну демократичною, соціальною та правовою державою [1]. Забезпечення прогресу нашої держави у визначених аспектах неможливе без вдосконалення фундаментальної галузі права та запровадження одного з найдемократичніших механізмів юридичної відповідальності.

Саме існування та повна реалізація інституту конституційної відповідальності в Україні виведе правові відносини держави, органів публічної влади з фізичними особами та їх об'єднаннями на якісно новий рівень, що підвищить авторитет України як серед її громадян, так і на міжнародній арені.

Щодо цього питання позитивним для нас є досвід Польщі, у якій за порушення Конституції або законів, а також за вчинення злочину Президент може бути притягнутий до відповідальності Державним трибуналом. Постанова про притягнення Президента до відповідальності може бути прийнята Національними зборами (Сеймом і Сенатом разом) не менш, як двома третинами голосів від законної кількості членів і за умови, що пропозиція про це буде внесена не менш як однією чвертю всіх членів Національних зборів [2]. У цей час процедура усунення Президента України з поста є набагато складнішою.

А з іншого боку, конституційно-правова відповідальність фізичних осіб та їх об'єднань укріпить впевненість населення у важливості їх діянь та рішень, відсутність якої досі залишається значною перешкодою України для подальшого зростання як соціальної та демократичної держави.

Так, у Польщі право законодавчої ініціативи належить не лише державним органам, а й групам не менш, як 100 тисяч громадян, які мають право обиратися до Сейму [2]. Україна, в цей час, обмежує право законодавчої ініціативи для народу задля зменшення власної відповідальності за законодавчу діяльність перед народом України, який є єдиним джерелом влади згідно з Конституцією [1].

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, Конституція України, конституційне законодавство, фізичні особи.

Bayrachna L. K., Mohylna A. A. CONSTITUTIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF INDIVIDUALS IN UKRAINE

The article provides a detailed analysis of the theoretical aspects of constitutional legal responsibility in Ukraine and focuses on the constitutional legal responsibility of individuals, because the rules governing it are currently scattered throughout the system of current legislation of Ukraine.

Constitutional and legal liability is already being actively implemented in the EU countries, but domestic researchers paid attention to it only after Ukraine declared its course towards European and Euro-Atlantic integration, which was officially confirmed in the Preamble to the Constitution of Ukraine.

The need to introduce this type of legal responsibility in Ukraine is due to the provisions of our Constitution, which proclaimed Ukraine a democratic, social and legal state. Ensuring the progress of our state in certain aspects is impossible without improving the fundamental branch of law and introducing one of the most democratic mechanisms of legal responsibility.

The very existence and full implementation of the institute of constitutional responsibility in Ukraine will bring legal relations of the state, public authorities with individuals and their associations to a qualitatively new level, which will increase the authority of Ukraine both among its citizens and in the international arena.

In this regard, the experience of Poland is positive for us, where the President can be brought to justice by the State Tribunal for violation of the Constitution or laws, as well as for committing a crime. The resolution on bringing the President to justice may be adopted by the National Assembly (Sejm and Senate together) by not less than two-thirds of the votes of the legal number of members and provided that the proposal is made by not less than one quarter of all members of the National Assembly. At present, the procedure for removing the President of Ukraine from office is much more complicated. On the other hand, the constitutional and legal responsibility of individuals and their associations will strengthen the confidence of the population in the importance of their actions and decisions, the absence of which still remains a significant obstacle for Ukraine's further growth as a social and democratic state. Thus, in Poland, the right of legislative initiative belongs not only to state bodies, but also to groups of at least 100 thousand citizens who have the right to be elected to the Sejm. Ukraine currently restricts the right of legislative initiative for the people in order to reduce its own responsibility for legislative activity to the people of Ukraine, who are the only source of power according to the Constitution.

Key words: constitutional legal responsibility, The Constitution of Ukraine, constitution legislation, individuals.

Постановка проблеми. У сучасному процесі вступу України до ЄС та розвиток будь-якого співробітництва з країнами Європи велику роль відіграє саме приведення законодавства України у відповідність до відповідних вимог, що пов'язані з європейськими стандартами.

Однією з провідних галузей права, на якій варто сфокусувати увагу дослідників-правознавців, є саме конституційне право, адже воно є фундаментальним для всіх інших галузей і недостатнє його удосконалення може значно ускладнити процес впровадження змін або унеможливити його.

Так, головною темою дискусій серед дослідників галузі конституційного права вже кілька років є інститут конституційно-правової відповідальності. Спори виникають як з теоретичних аспектів (природа та сутність поняття, його місце серед інших видів юридичної відповідальності, структура та класифікація видів), так і процесуальні (підстави її виникнення, процедура притягнення, розробка законодавства щодо врегулювання усіх питань тощо).

Хоча кількість досліджень щодо конституційно-правової відповідальності в Україні кожного року лише збільшується, неоднотайність дослідників унеможлиблює упорядкування всіх праць та знаходження певного компромісу у базових питаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення сутності та структури конституційно-правової відповідальності приділяли увагу такі науковці, як Книш В. В. [3], Батанова Н. М. [4], Павловська Н. В. [5]. Таким питанням, як формулювання критеріїв визначення суб'єкта конституційно-правової відповідальності займався науковець Самотуга А. В. [6].

Формулювання цілей статті. Завданням дослідження є аналіз праць вітчизняних правознавців щодо визнання фізичних осіб суб'єктами конституційно-правової відповідальності та розкриття аспектів конституційно-правової відповідальності фізичних осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, варто зазначити, що на сьогодні в Україні не існує інституту конституційно-правової відповідальності на законодавчому рівні. Саме

тому весь категоріальний запас ми змушені набирати з окремих праць дослідників-юристів.

Через наявність у правознавців досить різнобічних поглядів на питання сутності конституційно-правової відповідальності, в юридичній науці виникла достатня кількість наукових підходів, які загалом можна об'єднати у такі чотири групи:

1) науковий напрям, який базується на обґрунтуванні вузького розуміння конституційно-правової відповідальності, яке базується на визнанні лише ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності;

2) науковий напрям, за яким обґрунтовується широке розуміння конституційно-правової відповідальності, що передбачає поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності;

3) науковий напрям, який розмежовує ретроспективну (негативну) та перспективну (позитивну) відповідальність;

4) науковий напрям, який обґрунтовує як поєднання ретроспективної (негативної) та перспективної (позитивної) відповідальності, так і існування лише ретроспективної (негативної) відповідальності [7].

Представником першого наукового напрямку, який визнає лише ретроспективну, тобто негативну, юридичну відповідальність і повністю заперечує існування перспективної (позитивної) є Іваненко О. В. На його переконання, конституційно-правова відповідальність, як один із видів юридичної відповідальності, не може розумітися інакше, ніж зазначання правопорушником несприятливих наслідків, відчуття ним на собі визначеної форми державного примусу. Застосувати санкцію правової норми до її порушника – означає покласти на нього юридичний обов'язок, змусити його відповідати за вчинене [8].

Другий науковий напрям, який передбачає поєднання перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності, представляють Кафарський В. І., Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. та Тарахонич В. І. Перший науковець даного напрямку обґрунтовував наявність позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності політичних партій [9]. У свою чергу, два наступні дослідники визначили консти-

туційно-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що передбачає належне сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права [10]. Погляди Погорілко В. Ф. та Федоренко В. Л. поділяє і Тарахонич Т. І., який вважає таке комплексне визначення конституційно-правової відповідальності найбільш вдалим [11].

Представником третього наукового напрямку, який підтримує визнання ретроспективної та перспективної відповідальності, проте розмежує їх та обґрунтовує роздільне існування, є Шаповал В. М. Даний науковець розмежує власне конституційно-правову відповідальність та відповідальність, передбачену нормами конституції. На його переконання, між цими двома категоріями, безумовно, існує зв'язок, подібний до зв'язку між негативною і позитивною відповідальністю [12].

Четвертий науковий напрям щодо сутності конституційно-правової відповідальності обґрунтовує, в одних випадках, можливість поєднання перспективної та ретроспективної відповідальності, а в інших випадках – існування лише ретроспективної відповідальності. Представницею цієї позиції є Червяцова А. О., на думку якої в одних випадках конституційна відповідальність має позитивно-ретроспективний характер (відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб), а в інших – виступає виключно у ретроспективному аспекті (відповідальність громадян, громадських організацій) [13].

Ми, в свою чергу, є прихильниками саме третього напрямку, адже він найповніше розкриває сутність поняття конституційно-правової відповідальності та обидва аспекти її існування.

До основних ознак конституційно-правової відповідальності, що відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності, належать:

Основним завданням конституційно-правової відповідальності є захист норм чинної Конституції України та конституційного законодавства;

Об'єктом конституційно-правової відповідальності є фундаментальні відносини, що регламентуються нормами конституційного права;

Підставою виникнення конституційно-правової відповідальності є не лише вчинення конституційних деліктів, а й відповідальна поведінка суб'єктів конституційно-правових відносин, що, здебільшого, проявляється у дотриманні обов'язків та реалізації політико-владних повноважень;

Переважає регулятивних норм, а не охоронних;

Конституційно-правова відповідальність має досить складну структуру, адже охоплює у різних

масштабах соціальну, політичну, дисциплінарну, адміністративну та навіть кримінальну відповідальності;

Завдяки високому авторитетові конституційно-правових норм та їх неухильне дотримання всіма суб'єктами конституційно-правових відносин, першочерговою функцією даного виду відповідальності є саме превентивно-попереджувальна;

Чітко виявлений політичний характер, через що конституційно-правову відповідальність часто відносять до різновидів політичної відповідальності, проте з останнім твердженням важко погодитись. Звісно, конституційно-правова відповідальність не може існувати поза політикою та власне політичною відповідальністю, проте ототожнювати ці поняття недоречно. Політична відповідальність стосується суб'єктів політики, відносин між ними та іншими суб'єктами, що не наділені політичними обов'язками та політичних норм, що регулюють дані відносини. У цей час, конституційно-правова відповідальність має абсолютно інші завдання, нормативну основу та охороняє інші суспільні відносини. Тому ми говоримо лише про політичний характер даного виду відповідальності, а не його належності до різновидів політичної відповідальності.

Складовими будь-якого виду юридичної відповідальності є: суб'єкти, об'єкти та підстави її виникнення. Об'єкти та підстави виникнення конституційно-правової відповідальності було наведено вище, тому варто перейти безпосередньо до її суб'єктів. Це питання неодноразово висвітлювалося різними науковцями, проте одностайності не досягнуто й досі. Можна умовно поділити теорії щодо визначення кола суб'єктів конституційно-правової відповідальності на дві великі групи: прихильники першої стверджують, що до цієї категорії належать лише особи та органи наділені державно-владними повноваженнями та здатні брати участь у прийнятті рішень на рівні держави, а прихильники другої теорії ототожнюють суб'єктів конституційно-правових відносин та суб'єктів конституційно-правової відповідальності. Наявність настільки різних підходів до вирішення цього питання, на наш погляд, спричинена недостатньою розробкою цього питання вітчизняними дослідниками.

Ми вважаємо доречним саме другий підхід, адже лише він дозволяє в повній мірі окреслити коло суб'єктів та продемонструвати важливість законодавчого врегулювання конституційно-правової відповідальності для кожного з них.

Так, Павловська Н. В. виділяє такі суб'єкти конституційно-правової відповідальності: держава; органи державної влади, які наділені державно-владними повноваженнями, компетенцією для здійснення завдань і функцій держави та працюють у властивих їм організаційно-правових формах; органи місцевого самоврядування; політичні

партії та громадські організації; народні депутати і фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства). Також дослідниця пропонує прийняття законів про конституційно-правову відповідальність кожного з суб'єктів, у яких повинно чітко визначатися поняття конституційно-правової відповідальності, підстави її настання, процедури притягнення до відповідальності та правові наслідки протизаконних діянь, в залежності від обсягу та тяжкості завданих збитків [14].

А на думку Батанової Н. М., суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути усі суб'єкти конституційно-правових відносин (за винятком народу, нації, національних меншин і корінних народів), які відповідно до конституційно-правових норм зобов'язані та здатні нести конституційно-правову відповідальність за вчинені протиправні діяння, тобто володіють конституційною деліктоздатністю [4].

Таким чином, до суб'єктів конституційно-правової відповідальності ми можемо віднести: органи публічної влади, об'єднання громадян (політичні партії та громадські організації), фізичних осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства).

Звісно, нас цікавить саме конституційно-правова відповідальність фізичних осіб. Варто почати з того, що даний вид юридичної відповідальності має два аспекти: перспективний та ретроспективний.

Перспективна, або позитивна, відповідальність проявляється у відповідальній поведінці, підзвітності, юридичній компетентності, усвідомленні свого обов'язку та його неухильному виконанні.

Що стосується перспективної конституційно-правової відповідальності фізичних осіб, то вона виникає в Україні через призму конституційних обов'язків. Конституційні обов'язки – це закріплені в нормах Конституції та конституційному законодавстві України міри належної поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин.

Обов'язки, що прямо зазначені в Конституції України розміщені в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а саме у статтях 65 – 68. До конституційно-правових обов'язків, внаслідок відповідального виконання яких настає перспективна конституційно-правова відповідальність, відносяться: обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів; обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки; обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, а також щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом; обов'язок неухильно додержуватись Конституції

України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [1].

Наведений вище приклад стосується загалом громадян України, проте не варто відкидати конституційно-правову відповідальність фізичних осіб, що пов'язана з певним специфічним правовим статусом.

Так, згідно з Виборчим кодексом України, кандидати на будь-яких виборах не можуть входити до складу виборчої комісії [15]. Тобто, дотримуючись даної норми виборчого законодавства, кандидати, що претендують на зайняття певних виборчих посад, набувають перспективної конституційно-правової відповідальності.

Кожен з цих обов'язків потребує деталізації, що на сьогодні цілком забезпечується чинним законодавством України, проте їх дотримання є частиною саме конституційно-правової перспективної відповідальності, адже забезпечує правомірне регулювання конституційно-правових відносин.

Ретроспективна, або негативна, відповідальність, у свою чергу, передбачає відповідальність за діяння вчинені у минулому. Вона настає лише за наявності нормативної підстави, тобто прямої вказівки в Конституції чи законі. Фактичною ж підставою є вчинення конституційного делікту.

Що стосується ретроспективної конституційно-правової відповідальності фізичних осіб, то найяскравіше вона виявляється саме у порушеннях виборчого законодавства України. Для повної характеристики доречним буде визначення певних особливостей даного виду юридичної відповідальності у сфері виборчих правовідносин [16].

По-перше, підставами для конституційно-правової відповідальності не можуть бути порушення політичних, моральних та інших норм, якщо вони не закріплені у відповідних нормах права. Так, втрата довіри виборців законодавчо не закріплена як підстава для відставки відповідної посадової особи чи зняття кандидата на певну посаду. Тому наразі цей чинник не має ваги для процесу притягнення до конституційно-правової відповідальності. Зворотною є ситуація, коли внаслідок вчинення певних діянь було втрачено довіру виборців, і власне ці діяння визначені законодавством України як підстави для притягнення до відповідальності. Такими діяннями можуть бути: зловживання наданими повноваженнями, нецільове використання бюджетних коштів та видання неконституційних нормативно-правових актів.

По-друге, конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства також має політичний характер, адже вона складається у сфері суспільних відносин, що відбиває взаємодію держави та особи, зокрема прагнення до влади, до зайняття провідних ролей у волі держави. Проте не варто сприймати будь-яке діяння у досліджуваній сфері, яке має певний політичний характер, як підставу конституційно-право-

вої відповідальності. Так, виборча комісія може бути розформована, якщо нею порушені виборчі права громадян, отже, це можна вважати повноцінною підставою для конституційно-правової відповідальності. А, наприклад, негативна оцінка діяльності виборчої комісії головою виборчої комісії вищого рівня, ми не можемо вважати підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності, адже це діяння не сприяє настанню жодних негативних наслідків.

По-третє, цілями конституційно-правової відповідальності саме за порушення виборчого законодавства є забезпечення гласності та відкритості виборчого процесу, політичного плюралізму, рівності прав політичних партій, виборчих блоків, рівності всіх кандидатів, свободи передвиборної агітації, рівних можливостей допуску до засобів масової інформації, неупередженості до політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів у депутати та на посаду Президента, законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес, зокрема, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб та керівників підприємств, установ і організацій [17].

По-четверте, конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства може мати індивідуальний (відмова кандидату в реєстрації) і колективний (відміна реєстрації списку кандидатів) характер, оскільки її суб'єктами можуть бути як власне фізичні особи, так і колективні утворення. Так, до першого різновиду ми можемо віднести відмову кандидату в реєстрації чи відповідальність кандидатів за дії їх уповноважених осіб, адже конституційно-правова відповідальність може наставати й за діяння інших суб'єктів, але лише у тому разі, якщо це передбачено законодавством. Що ж до колективної конституційно-правової відповідальності, то варто зазначити, що застосування досліджуваного виду юридичної відповідальності до колективного суб'єкту тягтиме за собою несприятливі наслідки для громадян-членів такої організації. Так, розформування виборчої комісії тягне за собою примусову втрату відповідного правового статусу членами цієї комісії.

По-п'яте, особливістю конституційно-правової відповідальності у досліджуваній сфері є можливість її настання за відсутності вини порушника. Ця особливість цілком повно реалізується щодо відповідальності за порушення виборчого законодавства. Так, ми говоримо про безвинну конституційно-правову відповідальність, якщо в результаті визнання виборів недійсними, волевиявлення виборчого корпусу в цілому втрачає будь-яку силу.

По-шосте, процесуальний порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності учасників виборчого процесу не є детально регламентованим у чинному законодавстві України, що викликає неоднозначний підхід судів до вирішення подібних

між собою спорів, а також стає джерелом розбіжностей у правових позиціях, які породжують дисонанс дослідження наявної тематики у наукових колах.

Після розкриття усіх особливостей конституційно-правової відповідальності у сфері виборчих правовідносин, ми можемо зробити висновок про те, що досліджуваний вид юридичної відповідальності не розкривається навіть у ретроспективному аспекті, хоча значна кількість дослідників стверджують, що саме цей аспект є вирішальним у питанні сутності конституційно-правової відповідальності.

Висновки та перспективи. Таким чином, конституційно-правова відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, сутність й особливості якої зумовлені фундаментальною роллю конституційного права в системі національного права України.

Незважаючи на те, що на сьогодні існує велика кількість праць щодо конституційно-правової відповідальності, законодавчо вона досі не оформлена, а норми, що врегульовують певні аспекти відповідальності, що виникають з норм Конституції України та конституційного законодавства, розпорошені по всім галузям права.

Основним шляхом вирішення даної проблеми є організація систематичних досліджень теоретичних аспектів конституційно-правової відповідальності та подальша розробка і прийняття відповідних законів, що будуть цілком повно регулювати конституційно-правову відповідальність кожного її суб'єкта.

Утворення механізму конституційно-правової відповідальності та його утвердження в українському суспільстві дозволить вивести відносини між громадянами та державою на якісно новий рівень та стане ще одним кроком України в напрямку європейської інтеграції.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр> (дата звернення 09.12.2022).
2. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2013. № 7. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/7-22-13.pdf> (дата звернення: 09.12.2022).
3. Книш В. В. Теоретико-правовий аналіз законодавства України про конституційно-правову відповідальність. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право.* 2017. № 3(15). URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/15-11-17.pdf> (дата звернення: 09.12.2022).
4. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин. *Часопис Київського університету права.* 2009. №2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/>

handle/123456789/25073/11-Batanova.pdf?sequence=1 (дата звернення: 09.12.2022).

5. Павловська Н. В. Аспекти розвитку інституту конституційно-правової відповідальності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6537/1/Untitled.FR12_p036-045.pdf (дата звернення 09.12.2022).

6. Самотуга А. В. Критерії визначення суб'єкта конституційно-правової відповідальності. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*. 2017. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/publish/9.pdf#page=107> (дата звернення: 09.12.2022).

7. Книш В. В. Методологічні проблеми визначення дефініції «конституційно-правова відповідальність суб'єктів державно-політичних відносин». *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 48. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34287/02-Knish.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.12.2022).

8. Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2007. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124048709> (дата звернення: 09.12.2022).

9. Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2010. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjCyvyZyPL7AhW4AxAIHT0QAWEQFnoECA0QAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_low%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC%2F2010%2F10kvippu.zip%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1&usg=AOvVaw2jIhOnTrLFIzhfErC9DGoG (дата звернення: 09.12.2022).

10. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційно-правова відповідальність. *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. 2002. Випуск 13.

11. Тарахонич Т. І. Види юридичної відповідальності: теоретико-методологічні підходи: монографія / Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. К.: Юридична думка, 2009.

12. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К.: Юридична фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2005. URL: http://aspirant.at.ua/Books/shapoval_suchasnij_konstitucionalizm_2005.pdf (дата звернення 09.12.2022).

13. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2004. URL: <https://mydisser.com/files/45011405.doc> (дата звернення 09.12.2022).

14. Павловська Н. В. До питання розвитку інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. №2 (3,4). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=-FILA=&2_S21STR=Unzap_2010_2_5 (дата звернення 09.12.2022).

15. Виборчий кодекс України: Закон від 19.12.2022 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20> (дата звернення 09.12.2022).

16. Коваленко Р. О. Конституційно-правова відповідальність у виборчому процесі. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. наук.-практ. конф. / відп. ред. Г. О. Ульянова*. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21070/Коваленко%20Р.%20О.%20Конституційно-правова%20відповідальність%20у%20виборчому%20процесі.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 09.12.2022).

17. Тимошенко І. В. Особливості конституційно-правової відповідальності за порушення виборчого законодавства України. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2(5). URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/58217/5/Tymoshenko%20Osoblyvosti%20konstytutsiino%20pravovoi.pdf;jsessionid=B480BC04AA1550038EBF186E5880F22B> (дата звернення: 09.12.2022).